

УДК 37(092)(438):343.627
М 65

Валентина МИСЬКО

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДИТИНИ ЯК ОСНОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯНУША КОРЧАКА

У статті виокремлюються основні положення створеної Я. Корчаком системи соціально-правового захисту дітей в Будинку Сиріт, аналізуються позитивні аспекти цієї системи, описуються органи самоврядування як її структурні компоненти. Характеризується процесуальна та нормативна основа системи, вплив її діяльності на внутрішнє життя вихованців і працівників дитячого будинку. Аналізується значення новаторства педагога в аспекті соціально-правового захисту дитинства для сучасної педагогічної науки.

Ключові слова: *права дитини, повага до прав дитини, соціально-правовий захист, товариський суд, судова рада.*

Постановка проблеми. Складні умови життєдіяльності нашого сьогодення привертають пильнішу увагу до загальноновизнаних принципів гуманізму, системи поглядів, що визнає цінність людини як особистості, її права на свободу, щастя, гідні умови для розвитку й самовдосконалення. Ця система обґрунтовує благо людини критерієм оцінки соціальних явищ, а рівність, справедливість, людяність – бажаною нормою відносин. Людяність у сучасному суспільстві набуває особливої гостроти й актуальності стосовно найуразливішої її частини – дітей. Дитинство вимагає різноаспектного підходу до свого розуміння, бо є біосоціальним феноменом, великою мірою продуктом історії, розвитку людського суспільства. Тому, вивчаючи проблему дитинства, вчені розглядають її у контексті історичному, суспільно-політичному, культурному, тощо. Ці міркування і згуртували педагогів навколо розробки суспільством правових норм, а на їх основі – юридичних документів (правил, положень) стосовно життєдіяльності дитини та її захисту.

Діти – найперспективніша частина суспільства, тому його поступальний розвиток значною мірою зумовлений ставленням до маленьких

співгромадян, розумінням їхніх проблем, інтересів, запитів, потреб, вмінням зробити крок їм назустріч.

Вивчення проблеми соціально-правового захисту дитини сьогодні буде неповним і однобічним, якщо не опиратися на багатий науковий доробок педагогів минулого. Саме таким для нас є досвід видатного польського педагога Януша Корчака.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення унікальної педагогічної спадщини Януша Корчака, а особливо його системи захисту прав маленьких громадян втілювалися у наукових доробках Р. Валєєвої [1], Д. Гальперіна [2], Н. Крилової [8], Б. Лифтон [9], К. Ракульцевої [10], Н. Ушакової [11]. Особливої уваги заслуговують праці соратників Я. Корчака та продовжувачів його ідей. Найбільше – його сучасників І. Мержан [13], І. Неверлі [15], М. Фальської [16].

Специфіка і основна спрямованість соціальної та правової політики стосовно дітей в Україні в сучасних умовах має сприяти зменшенню впливу на них негативних проявів, що мають місце у суспільному житті, а також створенню умов для оптимізації діяльності наявних і заснування нових соціальних інститутів, метою діяльності яких є задоволення потреб та реалізація інтересів дітей. Однак на фоні багатого наукового фонду, реального процесу інтеграції України до європейського співтовариства та факту історичного й суспільно-політичного творення українського громадянського суспільства, ми змушені констатувати суттєві недоліки в площині захисту прав маленьких українських громадян. Військові дії у східному регіоні України вносять жорсткі корективи до цього процесу. Однак це непоодинокий факт у світовій історії. Як і тепер, майже сто років тому у воєнний час педагоги-новатори працювали над цією проблемою у схожих воєнних умовах. Серед плеяди науковців – борців за права дитини яскравою – є постать представника педагогіки дитиноцентризму, адвоката дітей – Януша Корчака.

Мета статті – проаналізувати створену Янушем Корчаком систему соціально-правового захисту дитини, реалізовану в Будинку Сиріт.

Януш Корчак цінував найперше моральні цінності: любов, дружбу, повагу, шляхетність, людяність, істину, доброту, вірність дитині – людині, гідність, чесність, відповідальність за свої слова і вчинки, доцільність дій, розсудливість і мужність, солідарність, самовиховання, самокритику, надійність, вірність, силу волі, наполегливість, вдячність, ретельність, порядність, толерантність, великодушність, перфекціонізм [14, 273]. Моральні цінності як основа права виховувалися у дітей як передвісники розуміння та поваги права, що було прерогативою світу дорослих.

У дослідження Є.В. Ракульцевої проводиться зв'язок педагогіки прав дитини з міжнародною правовою політикою дитинства: «Ця рівність перед законом, яку діти бачили своїми очима, виховувала краще від

будь-яких слів. У душах зміцнювалася цінність закону взагалі, морального закону, і діти непомітно для себе або, навпаки, свідомо і добровільно приймали суспільні норми як власні» [10, 25].

Довгий час наше суспільство було побудоване на пріоритеті держави щодо людини. Сьогодні диктує нам нові орієнтири в галузі права, особливо маленьких громадян. Я. Корчак зазначає: «У мене ще не викристалізувалося розуміння того, що перше, незаперечне право дитини – висловлювати свої думки, брати активну участь у наших міркуваннях про нього і вироках. Коли ми доростемо до її поваги та довіри, коли вона повірить нам і сама скаже, у чому її право, загадок і помилок стане менше» [5, 67]. Корчаківське право дитини на повагу і довіру, на наш погляд, є чільним правом дитини у світі. З довіри і поваги природним чином випливають права: першої допомоги і захисту, любові і розуміння, гармонійного розвитку, користування усіма соціальними благами і відсутності дискримінації.

Корчак захищає у судах права неповнолітніх, вимагаючи професійного захисту, поваги та розуміння дитини. Наприклад, якщо підсудний вчинив злочин, оскільки став жертвою соціалізації через несприятливі умови та нерозуміння з боку оточення, то Я. Корчак називає його «жертвою, що зазнала грубих знущань з боку дорослого». «Дитина-порушник залишається дитиною. Каральний вирок негативно вплине на її майбутнє сприйняття самої себе і своєї поведінки. Оскільки суспільство зрадило її і змусило до такої поведінки, суду слід засудити не злочинця, а соціальну систему» [9, 164].

Повага до прав дитини для Я. Корчака – провідний принцип виховного процесу. Розумне виховання безкорисливе – виховувати дитину слід заради самої дитини, заради її блага та щастя, а не на замовлення церкви і держави, не для зручності і задоволення вихователів. Я. Корчак прагнув перетворити Будинок сиріт на «будинок праці та школу життя». Основною ідеєю його виховної програми були «добра воля і служба дитині». [11]. На думку Н.Б. Крилової, польський педагог зумів «організувати вільний простір саморозвитку кожної людини і спільноти в процесі взаємодії та співробітництва на основі демократичних норм співуправління дітей і дорослих. Корчак побудував таку модель демократичного співуправління» [8, 9].

«Щоб запобігти зловживанням владою з боку дорослих і втілити в життя ідею самоврядування, – пише голова Швейцарської асоціації друзів доктора Корчака Даніель Гальперін, – Корчак організував парламент з 20 дітей, що обираються своїми однолітками. Цей парламент був не стільки консультативним, скільки законодавчим органом, уповноваженим приймати нові закони, виражати свою думку з приводу прийому (або відмови в прийомі) учня, педагога чи працівника притулку. До його

завдань також входила організація підтримки діяльності школи, забезпечення справедливого розподілу обов'язків та видачі сертифікатів дітям, які скоїли що-небудь значне» [2, 15].

У межах створеної соціально-правової системи Я. Корчак особливе значення надавав дитячим судам. Він писав: «Дитячий товариський суд може покласти початок дитячій рівноправності, привести до конституції, змусити дорослих проголосити декларацію прав дитини. У дитини є право на серйозне ставлення до її справ і на справедливий їх розгляд» [4, 146]. Суди сприяли організації громадської думки колективу як методу виховання окремої дитини. «Саме суд є наріжним каменем методу самоврядування Корчака, – вважає І. Неверлі. – Спочатку суд, потім сейм, газета і всі інші елементи самоврядування ...» [15, 16].

Насамперед відзначимо, що слово «суд» – як орган самоврядування у дитячому будинку Корчака – не має того значення, яке з ним пов'язують. Назва «суд» вносила елемент гри в діяльність самоврядування і аж ніяк не копіювала завдань і функцій суду в державі. Товариський суд у корчаківському контексті – це один з основних органів самоврядування дітей, який розв'язував так виховні завдання:

1) створення у дитячому будинку самопочуття захищеності для кожної дитини;

2) затвердження у житті дитячого будинку законів рівні права;

3) регулювання відносин між вихователями та вихованцями, а також між дітьми у дитячому колективі;

4) приділення належної уваги турботам, переживань кожної дитини;

5) виховання «розумного» вихователя.

Дієві позитивні ознаки роботи суду Я. Корчака:

- прозорість – присутність на «судовому процесі» секретаря – вихователя;

- верховенство закону – керівництво в прийнятті рішень Кодексом запобігає ухваленню несправедливого вироку;

- гласність у роботі суду – висвітлення результатів його діяльності на загальних зборах і в «Судовій газеті»;

- об'єктивність – суддями у Корчака виступають лише ті, хто не мав судових справ в попередній тиждень; вибиралися вони за жеребкуванням; попереднє з'ясування обставин події проводив саме такий вихователь, що сприяло об'єктивному розгляду справи;

- касаційність – право на оскарження рішення суду. Якщо судді винесли несправедливий вирок, секретар суду мав право передати справу для розгляду в Судову раду, а незадоволені рішенням суду могли подавати касації.

Охарактеризуємо ці ознаки детальніше.

Прозорість. Суд мав свого секретаря. Ним був дорослий, який спрямовував діяльність самоврядування, збирав свідчення і зачитував їх на засіданні суду. Він також вів судову стінну дошку, книгу показань і вироків, стінну дошку полумок і пошкоджень. Він завідував фондом матеріальних втрат, редагував газету. Секретар мав право передавати особливо складні справи на розгляд судової ради або розширеного судового засідання, в якому брали участь всі діти. Таким чином Януш Корчак проводив у життя ідею «розумного виховання»: не тиснути, ні у жодному разі не порушувати принцип рівноправності в дитячому будинку [1].

Верховенство закону. Суд приймав рішення згідно з Кодексом, який був складений самим Старим Лікарем. Обвинувальні вирокі починалися лише з сотої статті, санкцією попередніх було прощення. «Якщо хто-небудь зробив проступок, найкраще його пробачити. Якщо він провинився тому, що він не знав, тепер він вже знає. Якщо він провинився ненавмисно, він стане більш обачними. Якщо він скоїв проступок тому, що йому важко звикнути поводитися по-іншому, він постарается звикнути. Якщо він провинився тому, що його вмовили діти, він більше вже не стане їх слухати». «Якщо хто-небудь зробив провину, найкраще його пробачити, сподіваючись, що він виправиться» [3, 207]. Корчак писав у «Судовій газеті» № 1: хоча серед дітей є такі, які стверджують, що стаття сота не є покаранням, ніхто з них не хотів би її отримати. А якщо отримати її – не така вже велика неприємність – адже суд якраз того і хоче; щоб всі поводити себе добре просто так, а не зі страху перед судом або перед тим, що на них розгніваються [3, 219]. Кожна зі статей поступово посилювала ступінь осуду. Всі вони, підтверджуючи провину, давали моральну оцінку вчинку, і покарання виражало суспільний осуд. Зокрема статті двохсота, трьохсота і чотирьохсота також не мають каральних санкцій, але в них виражене ставлення суду до вчинку: «Він вчинив неправильно ... Він вчинив погано ... Він вчинив дуже погано». У них міститься спочатку прохання, а потім і вимога більше не повторювати проступку. Стаття чотирьохсота є останньою спробою позбавити винного від конкретного покарання. В інших п'яти статтях (500 – 1000), крім констатації того, що А вчинив дуже погано, суд призначає певне покарання: вирок з ім'ям і прізвиськом опубліковується в газеті (ст. 500), вирок опубліковується в газеті і вивішується на судовій дошці оголошень строком на тиждень (ст. 600), за статтею 700, крім вищеназваних заходів впливу на винного, про зміст вироку сповіщають сім'ю або рідних («Може бути, винного доведеться виключити. Значить, треба попередити сім'ю. Якщо відразу скажеш: «Забирайте його додому», рідні можуть образитися, що, мовляв, відразу не попередили, приховали» [3, 212]. Стаття 800 позбавляє вихованця цивільних прав на тиждень. У статті 900 – попередження про можливість виключення з інтернату. За статтею тисячною суд виключає

з інтернату. Але «Це тільки говориться так, що його виключають, – пише Корчак. – Насправді він сам іде, бо не може прийняти наших законів. Можливо, де-небудь він знайде інший будинок з іншими законами, де йому буде добре» [12, 78].

Кодекс товариського суду яскраво відображає одну з ознак дитиноцентричної концепції Корчака – самовиховну активність дитини. Прощення ставало в руках Корчака та його співробітників, а також дитячого колективу, важливим інструментом виховання доброго начала. Народження у душі дитини добрих почуттів, звернення їх на благо її розвитку та виправлення сприяло її самоствердження в дитячому суспільстві, а це, зі свого боку, створювало передумови її захищеності в дитячому середовищі [1].

Гласність у роботі суду проявлялася через такі моменти: запис на судовий лист своєї претензії («подача до суду») (вихователь чинить зі своїми претензіями так само); збір інформації, так зване розслідування справи; оцінка даного вчинку суддями – товаришами; публічне читання розглянутих справ і рішень суду, висвітлення результатів в «Судовій газеті» і на судовій дошці.

Для багатьох дітей запис на судовий лист – це своєрідний захист від свавілля. Дитина знає, що тут вже ніхто не відмахнеться від неї словами «потім», «не набридай», «не забивай голову такими дрібницями». З іншого боку, цей момент мав глибокий психологічний зміст, – «час, який проходив від запису справи до її розбору, дав дитині змогу обміркувати справедливість свого кроку. Проходив перший гнів, натомість приходили роздуми про те, що трапилося. Бувало й так, що під час збору відомостей дитина сама переконувалася, що це дріб'язкова справа, і відмовлялася від неї. Іноді діти переконували товариша, що не варто подавати до суду» [13, 73].

Гласність забезпечувалася також висвітленням у «Судовій газеті» статистики судових справ на кожного вихованця, подань до суду; оприлюднювалася крива вироків.

Захищаючи товариський суд від закидів у зайвій бюрократизації, М. Фальська писала: «Ці зведення та графіки ясно показують дитині тенденцію її поведінки до виправлення, погіршення або стабільності. Вони стимулюють її уважність, спонукають до роботи над собою без моралі вихователя, його гніву і настанов. Часто вони захищають від безпідставних звинувачень типу «Ти завжди ...», «Ти постійно ...» [16, 34].

Об'єктивність. Засідання товариського суду проходили один раз на тиждень. Суддів (їх було п'ятеро) вибирали жеребкуванням з тих вихованців, на яких за попередній тиждень жодного разу не подавали до суду. Так до роботи суду залучалися всі діти, і суддями ставали не тільки

честолюбні, чи ті, хто звик бути на першому плані. Це була не ієрархія маленьких начальників, а справжній, справедливий суд дітей [1].

Касаційність. Я. Корчак періодично (один раз на півроку) аналізував зібраний ним матеріал, проводив анкетування дітей про їх ставлення до суду. У результаті цього були внесені такі доповнення: а) незадоволені рішенням суду мають право після закінчення місяця оскаржити його; б) деякі справи вилучаються з компетенції суду і передаються у відання Судового ради; в) діти мають право подавати до суду на вихователів і взагалі на дорослих.

Остання теза має безсумнівне значення для демократизації процесу виховання та втілює основне положення дитиноцентризму – рівність у діаді дитина – дорослий.

Надаючи суду великого значення, Корчак вважав, що дитячий товариський суд може покласти початок дитячій рівноправності, привести до конституції, змусити дорослих проголосити декларацію прав дитини. Якщо досі дорослі ігнорували право дитини на серйозне ставлення до її справ, на справедливий їх розгляд, на протест, то суд може покласти край цьому деспотизму [7, 231]. Спокійно обговорюючи з дітьми конфлікти, вихователь може домогтися бажаного, уникнувши несправедливого і часто непотрібного тиску. «Завдання суду, – пише Корчак, – замінити бійку роботою думки, вибухи злості – педагогічним впливом» [7, 252].

Висновки. Товариський суд – основа всієї Корчаківської системи самоврядування дітей, сприяв розв'язанню багатьох проблем виховання у житті великого колективу, створював у дитячому будинку той особливий моральний клімат, який забезпечував суворий порядок, чесність, турботу вихованців один про одного і взаємодопомогу, охороняв від самовільного звернення акту правосуддя. Навколо нього формувалися інші структурні компоненти правозахисної системи: судова рада, судова газета, дошка оголошень. Нормативним підґрунтям слугував Кодекс. Пройшовши тестування, критику, вдосконалюючи засадничі положення, система самоврядування набула правозахисного значення. Її дієвість була доведена Я. Корчаком у Будинку сиріт.

Подальшого дослідження потребують соціальні аспекти прав дитини, забезпечення оптимальних умов для її вільного та комфортного розвитку у педагогічній теорії і практиці Польщі на сучасному етапі.

Література

1. Валеева Р. Товарищеский суд в детских домах Корчака как орган защиты прав ребенка / Роза Валеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jerusalem-korczak-home.com/p-k/val.html>.

2. Гальперин Д.С. Януш Корчак: педагог, поэт, гуманист. Жизнь и деятельность польского первопроходца по защите прав ребенка / Д.С. Гальперин // Демократическая школа. – 2006. – № 2. – С. 15.

3. Корчак Януш. Избранные педагогические произведения : пер. с пол. / Януш Корчак ; сост., примеч. Е.С. Рубенчик. – М. : Просвещение, 1966. – 470 с.
4. Корчак Я. Как любить ребенка / Я. Корчак // Педагогическое наследие. – М., 1991. – С. 91 – 92.
5. Корчак Я. Как любить ребенка ; пер. с польск. К.Э. Сенкевич / Я. Корчак. – Екатеринбург : У-Фактория ; М. : АСТ МОСКВА ; Владимир : ВКТ, 2009. – 384 с.
6. Корчак Я. Право дітей на повагу / Я. Корчак // Як любити дітей. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 87 – 105.
7. Корчак Я. Вибрані педагогічні твори / Я. Корчак ; под ред. А.Г. Хрипковой. – М. : Педагогика, 1979. – 474 с.
8. Крылова Н.Б. Корчак в свободном, демократическом образовании / Н.Б. Крылова // Демократическая школа. – 2006. – № 2. Идеи Корчака сегодня. – С. 9.
9. Лифтон Б.Д. Король детей. Жизнь и смерть Януша Корчака / Б.Д. Лифтон. – М. : Рудомино, 2004. – 398 с.
10. Ракульцева Е.В. Идея уважения ребенка в педагогике Януша Корчака и международной правовой политике. Сердца, отданные детям : материалы заоч. Всерос. науч.-практ. конф., Омск, 14 – 16 окт. 2008 г. / Е.В. Ракульцева ; под. ред. С.В. Шмачиной. – Омск : ОмГПУ, 2008. – С. 22 – 27
11. Ушакова Н. Социализация ребенка в педагогическом наследии Януша Корчака / Н.В. Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psicholog.edusite.ru/DswMedia/socializaciya-reb-nkavpednaslediiyakorchaka.pdf>
12. Korczak J. Pisma wybrane / J. Korczak. – Warszawa : Nasza księgarnia, 1978. – Т. 2. – 323 s.
13. Merzan I. Pan Doktor i Pani Stefa. Wspomnienia / I. Merzan. – Warszawa, 1979. – S. 70 – 74.
14. Mortkowicz-Olczakowa H. Janusz Korczak / Hanna Mortkowicz-Olczakowa. – Warszawa : Czytelnik, 1978. – 277 s.
15. Newerly I. Samorząd uczniowski w systemie wychowawczym Korczaka / Igor Newerly, Aleksander Kamiński, Władysław Żelazko. – Warszawa : «Nasza Księgarnia», 1962. – 230 s.
16. Rogowska-Falska M. Zakład wychowawczy «Nasz Dom» / M. Rogowska-Falska. – Warszawa, 1959.

Мысько Валентина. Социально-правовая защита ребенка как основа педагогической деятельности Януша Корчака. В статье выделяются основные положения созданной Я. Корчаком системы социально-правовой защиты детей в Доме Сирот, анализируются положительные аспекты системы, описываются органы самоуправления, как ее структурные компоненты. Характеризуется процессуальная и нормативная основа системы и влияние его деятельности на внутреннюю жизнь воспитанников и работников детского дома. Анализируется значение новаторства педагога в аспекте социально-правовой защиты детства для современной педагогической науки.

Ключевые слова: права ребенка, уважение к правам ребенка, социально-правовая защита, товарищеский суд, судебный совет.

Mysko Valentyna. Social and Legal Protection of a Child as the Basis of Janusz Korczak's Pedagogical Activity. The main principles of J. Korczak's system of social and legal protection of children in the House of Orphans are singled out in the article, the positive aspects of this system are analyzed and the organs of self-government are described as its structural components. The procedural and normative foundations of the system are characterized, as well as the impact of its activity on the internal life of the pupils and staff of the orphanage. The significance of innovation in terms of social and legal protection of children for modern pedagogy is analyzed.

Keywords: children's rights, respect for children's rights, social and legal protection, comrades' court, judicial council.

Одержано 03.06.2015